

Hannah Arendt

A ZSIDÓSÁGBÓL NINCS KILÁBALÁS – 1820–1833*

Bán Zoltán András fordítása

Rahel még fiatal lányként utazott először Breslauba, azokhoz az obligát vidéki zsidó rokonokhoz, akik révén akkoriban még minden európai műveltségű, asszimilálódott zsidó a zsidó néphez és annak általa már levetett erkölcsi és szokásaihoz kapcsolódott. Rahel – aki ebben az időben még egyáltalán nem sajátította el a német nyelvet, korai leveleit a családjához az ekkoriban ismert német–jiddis keveréknyelven írta, ráadásul héber betűkkel – beszámol arról, hogy „*kíváncsiságból*” megnézett egy zsidó rítus szerint rendezett esküvőt, amelyen úgy fogadták őt, „*mintha maga a hatalmas szultán érkezett volna meg egy régen elhagyott szerájba*”. És azonnal hozzáfűzi: „*Ez szégyennel töltött el.*”

Ha élete ama központi, betöltetlen vágyában, hogy ki akar lépni a zsidóságból, létezik még egy ok – leszámítva a kívülről meghatározott képtelenséget, hogy zsidóként normális emberként élhessen, valamint leszámítva környezete zsidóellenességét – akkor bizonyosan eme szégyent lehetne másik okként megnevezni. Minden berlini zsidó hatalmas szultánnak tűnt szegény, visszamaradt hittestvérei szemében. Megalázottságukból, az őt tőlük elválasztó különbségből nyerte el minden berlini zsidó az öntudatát, hogy kivételezett helyzetben van, a büszkeségét, hogy milyen messzire jutott, és ugyancsak ez táplálta azt az ellenállóerőt is, amely a szüntelen sértésekkel, megalázásokkal szemben volt szükséges, és amelyeket végeredményben senki sem kerülhetett el. Ez a különbség, a nyomor, a szegénység és európai értelemben gyarló műveltség és tökéletes idegenség sötét kulisszája szavatolta a berlini zsidó számára a haladás nagyságát, adott neki új reményeket a szebb jövőre, az állandóan előrehaladó jobbulásra, amely most, hogy az első, hét mérföldes lépést már nyilvánvalóan maga mögött tudta, elkerülhetetlennek tűnt. A sötét kulissza – amelyet a nem zsidók, akik közt a berlini zsidó élt, szinte egyáltalán nem ismertek – átváltoztatta a megszegyenítő érzést, hogy ő nem más, mint egyike „a társadalom utolsóinak”, valamiféle emelkedett érzületté, hogy mégis odatartozik ehhez a társadalomhoz, amelyben – nem pedig amelyen kívül – egyre magasabb szinten lehet harcolni az egyre jobb feltételekért. Ha valaki e berlini zsidók közül visszapillantott eredetére, amely akkoriban még mindnyájuk számára jelen lévő, eleven volt, és földrajzilag közvetlen közelségben mutatkozott, akkor az ember az utolsókból az egyikből az elsőkből lett.

* Részlet a RAHEL VARNHAGEN. EGY ZSIDÓ NŐ ÉLETE című 1957-ben angolul, 1959-ben németül megjelent filozófiai életrajzból. Arendt 1929-től dolgozott rajta, és habilitációs értekezésnek szánta, de csak párizsi emigrációjában, 1938-ban fejezte be. Rahel Varnhagen (1771–1833) német írónő, aki 1790 és 1806 között (még lánykori nevén: Rahel Levin) híres szalont tartott fenn Berlinben, amelyben jelentős írók, tudósok, arisztokraták (például a Schlegel fivérek, Ludwig Tieck, Jean Paul, a Humboldt fivérek, a Hohenzollern uralkodóházhoz tartozó Louis Ferdinand von Preußen herceg) voltak bejáratosak. A közlemény a könyv utolsó fejezete. A teljes mű ez év őszén jelenik meg a Scolar Kiadónál. (A ford.)

A leereszkedés érzése, amelyben mindamellett még némi odatartozás is kifejeződött, a szégyen azt jelentette, hogy az ember teljes és tökéletes mértékben elvágja magát az eredetétől, bármiféle vigasztalástól és kompenzációtól. A szégyen kimondásával, az odatartozás megtagadásával Rahel sokkal többet adott fel, mint azt akár csak ő maga is sejtette volna: nem csupán a nép sötét tömegéhez való odatartozásról mondott le, hanem egyben a sokkal szükségesebb szolidaritásról is a porosz kivételezett zsidók kis közösségével, amely csoportból ő maga is származott, és amelynek sorsában osztozott. Nincs az a kereszttség, asszimiláció, gazdag és nemesi házasság, mely ilyen radikális hatású lett volna, mint ez a szégyen.

Az ember nem élhet kulisszák nélkül. A világ, a társadalom csak akkor hajlandó arra, hogy egy másikat állítson a helyébe, ha az embernek van mersze a lomkamrába vetni a természetes, a születés által magával hozott saját kulisszáit. Ha Rahelnek megvolt ehhez a mersze, anélkül, hogy a már elért eredmények büszke vagy hiú tudatával zsidó nőként mutatkozzék a társasági életben, akkor hiányzott neki az öntudat, úgyszólván a láb, amellyel járni tudott volna. *„Minden lépés, amelyet meg akarok tenni, és amelyre nem vagyok képes, nem az ember általános rosszágára emlékeztet, amellyel szembe akarok szállni, hanem ilyenkor érzem a magam különös boldogtalanságát – kétszeresen, tízszeresen, és az egyik fokozza a másikat.”* Mivel számára az odatartozás a zsidósághoz nem része az „általános rossznak”, amelyet ő a többiekkel együtt megpróbálhatna eltávolítani a világból, vagy a többi zsidó iránt érzett szolidaritásban elviselhetné mint a nép sorsát, mivel ez az odatartozás számára *„különös szerencsétlenséggé”* válik, ezért kétszeresen, tízszeresen érinti őt; specializálódik, az egész személyére koncentrálódik, individuális sorsá alakul, és oly elválaszthatatlanul az övé lesz, akár egy púp vagy dongaláb. *„Pedig ennyire csúnya nem vagyok. Ha a világ okos, azt mondják az emberek: »A szegény fickó béna, nyújtunk neki kezet, ah, milyen nehéz neki minden lépés, látjátok?« Nem, ők nem figyelnek a lépéseire, mert ez semmit sem számít nekik, csúnyának találják, és nem segítenek neki, mert nekik nem számít a fáradozása, és mivel nekik éppen elég undorító a maguké is. És a béna, akit járásra kényszerítenek, nem lesz vajon boldogtalan?»* Az ember nem szabadul meg a zsidóságtól, ha a többi zsidótól elkülöníti magát, csakhogy ekkor a történelmi sorsból, a társadalmi odatartozásból, valamiféle személytelen „általános rosszból” a zsidóság a jellem tulajdonságává változik, egy individuuum jellemhibája lesz. A zsidóság úgy odanőtt Rahelhez, akár a bénához a túlzottan kurta lába.

Jellemhiba vagy a jellem érdeme és előnyös tulajdonsága – például a szalonban, abban a rövid időszakban, amikor a zsidókat a természetes, előítéletektől mentes gondolkodásuk miatt olyan sokra becsülték; akkoriban, amikor Rahel azzal dicsekedett, hogy Louis Ferdinand hercegnek *„padlásszoba-igazságokat”* mondhat, és a többi, megkeresztelt zsidótól elkülönítette magát, akik lemondtak arról az előnyről, hogy nem kell osztozniuk a világ előítéleteiben. Talán csak magukban a zsidókban rejlik a képesség, hogy a szükségből erényt csináljanak. Ha az ember teljesen egyedül van, nehéz eldönteni, hogy a másság kitüntetés vagy makula. Ha az ember semmihez sem kötődhet szorosan, végül teljes általánosságban ahhoz kötődik, ami elválasztja a többiektől. *„Tehát olyan rosszul áll itt a zsidókkal a helyzet? Akkor ez az ő hibájuk, és biztosíthatlak, hogy itt mindenkinnek elmesélem, hogy én is zsidó vagyok, eh bien, la même empressionnement. De csak egy berlini zsidó képes a megfelelő megvetést és életmódot a bőrén viselni, nem mondom, hogy az a testére van írva, azt mondom: képes erre. Biztosíthatlak, egyfajta contenance-szal rendelkezik itt is, aki Berlinből jött és zsidó, tudnék erről mesélni számos anekdotát.”* De Rahel csak azóta

gondolkozik így, amióta a szerencse és a véletlen külföldre vetette, ugyanis Párizsban él ekkor; mert pillanatnyilag semmit nem akar senkitől, nincsenek igényei, semmit nem akar elérni, amit ne szerzett volna már meg.

Mert egyébként, a mindennapi érintkezésben, nem felhőtlen öröm kivételezettként mutatkozni, különösen akkor nem, ha az ember leválasztotta magát a nép sötét kulisszájáról; a leereszkedést szégyelli, és megveti a „*felvilágosult*” zsidók olcsó dölyfét, amelyet „*visszamaradt hittestvéreik*” iránt mutatnak. Teljesen egyedül, a makula foltjával el látva, mint az utolsók egyike lépni be a társadalomba sokkal rosszabb, mint kívül maradni rajta és reménykedni a jobb feltételekben. Ha valaki teljesen egyedül áll, akkor valami különösét kell képviselnie, hogy legitimálja a pusztá egzisztenciáját, és ez szinte felemészti az ember összes erejét: „*Undorító, hogy folyton legitimálnia kell magát az embernek! Már pusztán ezért is olyan visszataszító, ha zsidó nő valaki!*” Ráadásul a legitimáció többnyire nem is lehetséges, erre csak ritka, kivételes helyzetekben ad a másik jóindulata esélyt, csak hébe-hóba lel az ember egy rést, amelybe bedughatja a fejét, hogy kiordítsa a maga sajátos egyszerűségét. Nem minden nap, nem minden óra, nem minden véletlen találkozás ad lehetőséget, hogy a zsidó nő mindenki ben érdeklődést keltsen a maga tulajdonságai révén. Ezért az állandó elvagyódás az idegenbe, „*arról a helyről, ahol az vagyok, aki vagyok, oda, ahol senki társasági ember nem ismer engem*”, azaz oda, ahol mindig kivételes esély adódik az újbóli, a friss megismerésre, oda, ahol immár egyáltalán nem létezik az ismert identitás. A menekülés az idegenbe kétségbeesett kísérlet, hogy még egyszer megszülessen az ember. Rahel szerint: „*Az ember csak idegenben ő maga, otthon kénytelen reprezentálni a múltját, és az a jelenben maszkká válik, amelyet nehéz viselni, és a súlya elfedi az embert.*” Idegenben a származását úgy hívják: Berlin; Berlinben ugyanezt jelenti: Judengasse. Így aztán annak érdekében, hogy berlini nő legyen, „*polgárnő*”, porosz nő, el kell hagynia Berlint és minden mást, ahogy Párizst, aztán Prágát és végül Varnhagen oldalán Karlsruhét is. De sajnos az efféle menekülési kísérletek csak rövid időre segítenek – nem pusztán azért, mert az ember nehezen válik meg a saját bőrétől –, hanem mert a zsidóság nem berlini probléma, mert Prágában, Párizsban éppúgy élnek zsidók, akik nagyon is képesek arra, hogy valakit a valódi eredetére emlékeztessenek. Az ember nem képes másodszor is megszületni.

A zsidóságtól való elválhatatlanság titkos tudásából, a többi zsidó létezésének alapján, a nép internacionális jellegéből támad a remény és a vágy, hogy semmi ne történjék a zsidósággal mint egészszel, se polgárjogi jobbítás, se emancipáció, de mindenekelőtt semmiféle zsidóreform. Mert akkor valóban csak egyesek, kevesek bizonyíthatnák be, hogy ők kivételek, mert akkor – paradox, de mégis logikus ez a vágy – az emberek a kivételet normálisnak fogadhatnák el. „*Hogy mit lehetne tenni a zsidókkal és a zsidókért, azt egyáltalán nem tudom megérteni azon kívül, hogy nagyban, mint egy jól szervezett fejet kell az egészet megérteni. Csak arra vágyom, hogy te szeretnéd őket és magadat is szolgálni egyidejűleg. De mindaddig nem sikerült semmi ezzel a szétépett, védtelen – és ráadásul – megérdemelten megvetett nációval.*” Ha az ember megosztja ezt a véleményét az ellenséges külvilággal és a maga eredetét „*megérdemelten megvetett*”-nek nevezi, ha az ellenségeihez asszimilálódik, anélkül, hogy azok akceptálnák őt, akkor valóban csak a remény marad, hogy valami csoda történik, és a felkiáltás: „*én nem olyan vagyok, mint ők*”, meghallgatásra talál. És a keserű tapasztalat, hogy soha nem fogják meghallani ezt.

A világot gonosz démonok népesítik be, akik minden sarokból, minden alkalmat megragadva kikiabálják azt, amit legszívesebben örökre elhallgatna az ember. Az élet

levakarhatatlan sértések folyamatává változik, ha az ember nem akarja elfogadni önmagát, meg akarja magát tagadni, és csak a mások rosszindulatának kívülről jövő finctorait érzékeli. Ha az ember mindenáron megtagadja a maga eredetét, ha teljesen egyedül, csak a saját szakállára elszakad a természetes, a páriával is veleszületett társadalmi talajtól, ha azt hiszi, hogy a zsidóság valami rossz, szerencsétlenséget hozó tulajdonság, amelyet „ki kell irtani”, ha az ember levonja az összes konzekvenciát, és lemond a többiek segítségéről, az egész nép történelmi adottságáról és létéről, akkor talán egy pillanatra individuummá válhat, hatalmas erejű személylé „*a szívének ereje és annak révén, amit nekem a szellemem megmutat*”, megnyugodhat „*természettől kijelölt körben, amelyben hatalmas vagyok, és a többiek semmik*”, hogy aztán kiszáradva ebből a fenséges magasból az ellenségei kezébe hulljon, akik – boldogan, hogy végre egy teljesen elszigetelt zsidót kaparinthattak meg maguknak, úgyszólván egy magánvaló zsidót, egy absztrak tumot, bármiféle társadalmi és történelmi kötöttségek nélkül – úgy fogják kezelni, mintha a zsidóság summája lenne, mintha az egész széles világban csak általa és rajta lehetne demonstrálni, mit jelentett és jelent a zsidó lét a társadalomban. A ráhulló sértések kényszerítették Rahelt, hogy a zsidó léte teljes mértékben felelős sorsként magára vegye, amit – ha nem egész életében az „*infámis születés*”-re és a „*szégyen*”-re koncentrált volna – mint jelentéktelen dolgot hagyhatott volna leperegni magáról, mint olyasvalamit, amelyben tökéletesen ártatlan. Teljes mértékben, minden kétértelműség nélkül nemet mondani a zsidó létre ugyanolyan hatású lett volna, mint egy kétértelmű igen, a zsidó létezés politikai-történelmi adottságból individuális-privát problémává csak akkor válhatott, ha – mindegy, milyen okokból – minden megmaradt abban a kétértelműségben, hogy valaki „*egyidejűleg zsidó, de ugyanakkor a zsidóságot nem akarja*” (ahogy azt a kortárs liberális teológus, H. E. G. Paulus oly találóan megfogalmazta). Személyes problémaként a zsidókérdés megoldhatatlan volt, és Rahel összes vállalkozása ezért végződött mindig „*a rosszkedv örületével, rettenettel, az óriáskigyóként az örökkévalóságig tekeredő kétségbeeséssel, ha belegondolok a helyzetembe, az állapotomba*”. Bizonyos körülmények között a falak léte csak a rajtuk betört fejek révén bizonyítható.

„A sorscsapásokat, amelyek közvetlenül az égből jönnek, mindig elviseltem, nyugodt lélekkel fogadtam. De amikor az emberek megvetésének vagyok kitéve, azt soha nem viselem nyugodt lélekkel, az elviselhetetlen számomra. Arra is gondoltam, hogy a legszükségesebb, a legtermészetesebb, a legjogosabb élettáplálékokról bizonyosan le tudnék mondani, ahogy azt még senkitől sem tapasztaltam, de az igényeimet az emberek között és az emberek elől nem kell csalárd módon eltitkolnom. Ahol jogról és erkölcsről folyik a szó, ott nekem is ezt kell nyújtani, a nyílt erőszaknak is nyugodtan odaadnám magam; de álszent szavakkal és tettekkel az állam és a társadalom nem fog meglopni, az állam és a társadalom eme lopását nem nézhetem el. Becsvágyam mindenek fölött áll; ezt felháborítónak tartom. Mivel sosem jutott eszembe, hogy több akarjak lenni, mint ők, vagy az, hogy ne adjam meg az államnak és a társadalomnak, ami nekik jár.”

Rahel számára nem tűnhetett másként, mint hogy az olyan zsidókat, mint ő, csalással csalogatták be a társadalomba, „*álszent szavakkal és tettekkel*”, híján a „*nyilvánvaló erőszak*”-nak. Számára úgy tűnik, meglopta és becsapta őt az állam és a társadalom között kötött alattomos-titkos szövetség, amelynek révén a zsidóktól előbb a polgári jogokat, aztán a társadalmi egyenlőséget tartották vissza. Csalárd módon csalogatták ki őt a maga kétezer éves odújából. Megmérgezték az életét, mikor a becsvágy mérgét oltották bele, amely végül kétségbeesetten mindent el akart érni, mivel a legegyszerűbb és legfontosabb dolgot – amivel még „*egy parasztasszony vagy egy koldusasszony is rendelkezik*” – nem kapta

meg, és erről még csak nem is beszélhetett. Ezért az ellopott, „természetes létezésért” harcolt Rahel, anélkül, hogy valaha is képes lett volna megnyugodni – és elérte azt, amit úgy nevezett, hogy „sorsom fordított koronája”. Minél tovább újí magát, minél makacsabban ragaszkodik a jogokhoz, az emberi jogokhoz, minél határozottabban utasítja el, hogy osztozzék a zsidók általános sorsában, és reményeket fűzőn a politikai rendszabályokhoz, amelyek mindenki számára állítólag kedvezőek lesznek, annál tipikusabban zsidó sors lesz az övé, annál megvilágítóbb erejű lesz sorsa a szemlélőnek – és végül önmagának is –, hogy Rahel az összes ember számára csodálatra méltóan megvilágította, hogy mi mindenre vállalkozhat egy zsidó, anélkül, hogy megszűnjék zsidónak lenni. Minden utat, az idegenbe vezetőket is, amelyeket bejárt, és minden utat, amelyen a nyomát hátrahagyta, zsidó úttá változtatott, a pária újtjává tett, és végeredményben az egész életét egy darab zsidó történelemmé tette Németországban. Ezért érti végül az „egész sorsát úgy, mint egy történelmi, elháríthatatlan, ószövetségi sorsot, sőt átkot, amelytől az általa sújtott gyermekei mindhiába menekülnek a föld bármely pontjára”.

Rahel soha nem gondolta, hogy ebből a sorsból bármi is előre látható, elhárítható lett volna. Csak a meggyőződéses és minden konzekvenciát levonni kész jóhiszeműség révén derülhetett ki a társadalom képmutatása, amely azt a színjátékot adta elő, hogy az asszimilálódott zsidókat úgy kezeli, mintha azok már nem is lennének zsidók. Fokozatosan, egymás után kellett megpróbálni mindent: először megváltoztatni a nevet, amely „döntően fontos lépés”, és amely révén Rahel véleménye szerint „külöleg más lesz” az ember. Aztán jött a megkeresztelkedés, mivel a név elvesztése nem elegendő, és „nem áll fenn ok, hogy a születéssel együtt járó hit látszatában meg akarjon maradni az ember”. Ami lényeges, hogy „külöleg is ahhoz az osztályhoz tartozzon valaki”, amelynek szokásaival, erkölcsével, véleményeivel, kultúrájával egyébként is egynek szeretné érezni magát. A leglényegesebb: „a gyerekeket is meg kell keresztelni. A gyerekeknek nem kell ebből az örült történelmi elemből mást tapasztalniuk, mint a történelemből egyáltalán!”

De Rahel valóban képes arra, hogy levonja az összes konzekvenciát, és radikálisan feladja a saját identitását? Miután a barátnőjének mindezeket az intézkedéseket javasolta, amelyek ráadásul csak a szegényből keletkeztek, egyszer csak figyelmezteti őt, hogy „ne szégyellje a zsidó születését és a nemzetet, melynek szerencsétlenségét és fogyatékoságát ezáltal pontosabban ismeri, ne áldozza fel azért, hogy az emberek ne mondhassák, »még van benne valami zsidó vonás«. Miután az ember olyannyira elfogadta a társadalmi előítéleteket, hogy szinte teljesen megváltozott, akkor hirtelen mégsem szabad egyetértenie az »új zsidógyűlölettel«, és jöllehet, semmi sem maradt meg a személyiségében a zsidókra jellemző ismertetőjegyekből, akkor is kötelesség kell lennie, hogy egy nagy, tehetséges és az istenismeretben olyannyira előrehaladott nép boldogtalan maradékát (szinte azt mondhatnám, figyelmeztető jelét az államalapítóknak) támogassa!” Ezen az ellentmondáson, ezen a kétértelműségen zátonyra fut minden kísérlet, mely a zsidóságtól való teljes megszabadulásra irányul. Mert ha az ember valóban asszimilálódni akar, akkor nem keresheti ki a világban, hogy mihez szeretne asszimilálódni, hogy mi az, ami tetszik neki, és mi az, ami nem; akkor a kereszténységet éppúgy nem kerülheti el az ember, mint a kor zsidógyűlöletét. Mindkettő integrált része az európai emberiség történelmi múltjának, és eleven eleme az akkori társadalomnak. Nincs asszimiláció, ha az ember csak a saját múltját adja föl, miközben az idegen múltat megtagadja. Egy nagyjában-egészében zsidóellenes társadalomban – és a mi évszázadunkig ez volt a jellemző az összes országban, ahol zsidók éltek – az ember csak akkor képes asszimilálódni, ha az antiszemitizmushoz is asszimilálódik. Ha az ember normá-

lis ember akar lenni, éppoly akkurátus, mint a többiek, akkor aligha marad más számára, mint az, hogy a régi előítéleteket újakkal cserélje fel. Ha ezt nem teszi meg, akkor váratlanul lázadóvá válik – „*én mégiscsak rebellis vagyok*” –, és megmarad zsidónak. De ha valaki úgy asszimilálódik, hogy levonja összes konzekvenciáját a saját eredete megtagadásának, megvonja a szolidaritást azoktól, akik ezt nem vagy még nem tették meg, akkor az ember elzüllick, lump lesz.

„*Zsidó voltam, nem voltam csinos, ellenben ignoráns, grace nélkül, sans talents et sans instruction, ah ma soeur, c'est fini. Semmit nem csinálhattam volna másként.*” Rahel úgy lép be az öregkorba, hogy belátja minden kísérlet hiábavalóságát. Nem tett semmi hamisat, megpróbált mindent. „*Az ember megöregszik, s úgy hullik vissza mögötte az élet, akár a régi álmok.*” Amit az élet hozott, látszat, és maguknak a vágyaknak a beteljesülése is álomvilág csupán. Amit valaki személyesen elér, az nagyszerű, boldog valósággá válik, ha megfelel a világ menetének. Valamiféle haladó világban, ahol Rahel azt remélte, „*a zsidógyűlölet és a nemesi büszkeség csak kialakása pillanatában fog még egyszer fellobbanni*”, büszkén és minden kudarca ellenére boldogan öregedhetne meg, mivel életének személyes megoldása nem látszat, beérkeztsége nem maszkabál lett volna csupán. De így: „*A végén a világ még annyira visszamegy a múltba, hogy ha az ember nem hal meg hamarosan, akkor megismeri az Első Richelieu-t, a kígyót, és Adámot és az egész első szociétást.*” Varnhagen által megmentve, polgári módon élve, valami számára „*ismeretlen egzisztenciában*” találja magát, amely „*csaknem semmi összefüggésben nem áll a régi létezéssel*”. Ugyan hol és kivel élhetne így Rahel. „*Már azt hihetné az ember, hogy Berlin csupa testületből áll. Az udvar, a miniszterek, a diplomáciai kar, a civil hivatalnokok, a kereskedők, a tisztek stb. Mindenki megrendezi a maga bálját, amelyen csak az ő körükbe tartozó személyek jelennek meg... Az előkelő osztályok összes bálja több-kevesebb sikerrel arra törekszik, hogy a hercegi vagy udvari bálókhoz hasonlítson.*” (Heine.) Amennyire exkluzívak voltak „*a testületek*” egymással szemben, olyannyira exkluzívak voltak összességükben a zsidókkal szemben. És Berlinben sem volt máshogy, mint vidéken: „*a keresztény középosztály kellemetlen, szokatlanul gazdag, a magasabb osztályok éppúgy, csak magasabb mértékben...*” (Heine).

Mivel tehát a világ roppant silányan volt berendezve, mindenütt egyre erősödött a hecckampány – 1819-ben pogromok söpörtek végig egész Poroszországon – Rahel számára a régi, irreális, kétségbeejtő létezés most egy szempillantás alatt sokkal realitásabbnak látszik, sokkal valóságosabbnak jelenik meg. Ez mutatja, hogy a pária nemcsak az igazi realitások iránti érzékét őrize meg magában, hanem minden körülmények között több valóságot birtokol, mint a parvenü, aki – mivel látszateletre van ítélve – csak maszkabálként képes átélni azt a világot, melyet egyetlen ízében sem az ő számára rendeztek be. Amikor álarcot ölt, álarcossá lesz minden, amivel csak érintkezésbe kerül; rejtve marad valódi léte, neki, akinek álruhája alól minden pillanatban kivillan az egykori párialéte. A húszas évek konvencionálissá vált Berlinjében a századforduló nagy fellendülése teljesen feledésbe merült, e városban, ahol megint minden beállt a sorba, semmi sem volt világosabb, mint az, hogy az ember nem táncolhat ki a sorból, és hogy más lehetőség nem nyílik számára, hogy „*az ember az árral úszik, bár kissé oldalra sodródva*”, és mindig visszalökik bele, és „*csak látszólag létezik part*”. És világos lett, hogy a zsidósors sem volt oly véletlen és elkülönült; hogy ellenkezőleg, pontosan visszatükörzte a társadalom állapotát. Hogy következőképpen nem adódott menekülés, hacsaknem a Holdra.

Milyen könnyen csábít az öregség arra, hogy helyet találjon magának egy másik bolygón, mivel minden szív hazát akar. Milyen könnyen viseli a fáradságot az ember,

az egyhangúságot, a kétezer éve mindig ugyanazt: „*a mi történetünk csupán a betegségünk története*”. Milyen erőssé válik a halálvágy, mennyire vigasztaló a gondolat, hogy egyszer minden véget ér: „*Gondolj csak bele, a szolganép itt azt meséli, hogy itt két zsidó mérgezte meg a kutakat... Végre nyugalmat akarok, csak ezt mondhatom Neked*”, írja a bátyjának az 1831-es nagy berlini kolerajárvánnyal kapcsolatban. Ha az embernek nincsenek gyermekei, nem állt be egyetlen sorba sem, akkor szerfölött nehezen érti meg, hogy az efféle undor és halálvágy mennyire igaztalan, hogy a halál az ember számára nem hoz semmiféle megoldást. „*A legnagyobb csoda mindig az, hogy halálunk után a világ tárgyai még éppúgy fennállnak, mint életünkben, és hogy az élet, ennyiben legalábbis, nem volt tiszta képzelődés.*”

A legnagyobb csoda a legnagyobb vigasz. Rahel végre mégis megtalálta azt, ami kezekedett számára a realitásról. Ezzel a belátással megsemmisítette a maga személyes csődjét. A júliusi forradalomról az idős asszony csalfa, ám mégis helyes felismeréssel vélekedik: „*Egy biztos, Európa többé nem darabka földeket akar elfoglalni, hanem egy darabka egyenlőséget, a szó most a jogokról folyik és nem a származásról.*” Saint-Simon hívének vallja magát, lelkesedik „*az új, nagyszerűen megtalált eszközért, amely a nagy és régi sebet, az emberiség történelmét a földön végre megérinti*”. És végül úgy véli, „*semmi sem érdekesebb, mint az, ami számunkra a Földet jobbá teheti; őt és a mi tetteinket rajta*”. Rahel megértette, hogy a „*himlő anyaga*”, amelynek belőlünk ki kell jönnie, nem csak a zsidókban rejlik; hogy az csak kitör a zsidókon, terjesztve a fertőzést; hogy mindaz, amire egy egész életen át vállalkozott, csak „*smink*” volt; és élete végén a bátyjának szóló leveleiben minden gond nélkül ír egész bekezdéseket héber betűkkel. A szabadság és az egyenlőség nem azáltal varázsolható elő, hogy valaki és aztán megint valaki privilégiumként csalja ki magának.

Rahel zsidó nő maradt és pária. Mivel mindkettőhöz ragaszkodott, csak így találhatta helyet az európai történelemben. Öregkorában teljes mértékben felmérte az esélyt, amelyet a „*becsületos vizsgálódás*” jelent, ha az egy „*sebzett és gyógyult lélekből*” származik, akár Börne. Nagy lelkesedéssel és barátsággal üdvözölte a fiatal Heinét – „*csak a gályarabok ismerik egymást*”. Heine igenlése a zsidó létezésre, az első és utolsó döntő szó, amelyet hosszú idő óta egy asszimilált zsidó kimondott, ugyanabból az okból eredt, és ugyanolyan őszinteséggel mondatott ki, mint Rahel tagadása. Egyiküknek sem sikerült belenyugodni sorsukba, soha egyikük sem rejtőzött kérkedő szavak mögé, mindig megkövetelték a jogaikat, és soha nem, „*hallgattak okosan és keresztényi türelemmel*” (Heine). Rahel nem egyedül és nem fölöslegesen szenvedett, nem hiábavalóan tévelygett, ha Heine szuverenitása a következő mérleget vonhatta meg belőle: „*Ha a törvények megenyegednék, hogy ezüstkanalat lophasson az ember, akkor nem keresztelkedtem volna meg.*” Komoly történelmi érzéssel, nem Marwitz és Varnhagen mentették meg „*lelke képét*”, hanem csak Heine, aki megígérte, hogy „*a zsidók ügyéért és a polgári egyenlőségért*” lelkesedni fog, és a „*rosszabb időkben, amelyek elkerülhetetlenek, a német csürhe meghallja majd hangomat, mely visszhangot ver a sörözőkben és a palotákban is*”.

Ezzel az ígérettel már nyugodtan halhatott meg Rahel. Öröksége egy kudarc és egy lázadó szív története. „*Semmiféle jótékonyági lista, semmiféle vívát, semmiféle leereszkedés, semmiféle kevert társaság, új, templomi daloskönyv, semmiféle polgári kitiüntetés, semmi, semmi se tudott engem valaha is elcsitítani, megnyugtatni. Ön fogja ezt nagyszerűen, elégikusan, fantasztikusan, roppant fájdalmasan, mindig dallamosan, vonzóan, gyakran megragadóan kimondani; elmondani a legközelebbi embereinek. De öreg, sértett szívem szövetének mindig Kegyednél kell maradnia.*”